

BACHELOROPPGAVE

Søsken i fosterhjem og deres
psykiske helse

Siblings in Foster Care and Their
Mental Health

Kandidatnummer: 257

Navn: Marthe Dyngeland Høllre

Bachelor i barnevern

Fakultet for helse- og sosialvitenskap

Institutt for velferd og deltaking

Veileder: Hege Sundt

Dato: 25.05.2018

Summary

This bachelor thesis takes aim to understand the complexity of sibling relationships amongst children in foster care. In addition, it explores the potential protective effect sibling relationships might have for children that are at risk of developing mental disorders. The thesis question for this paper is as follows: *What does siblings mean to children in foster care, and to which extent does these relationships affect the children's mental health?* I will explore this by using what is known as a literary study. A literary study bases its facts on other people's research to find coherence between different studies and significance between research and the question at hand. I will base my thesis on four different research articles published within the last eight years. In addition, relevant theories such as attachment theory will be used to understand sibling relationships better. The results of this thesis tell us that sibling relationships are indeed complex. To properly understand these relationships, we must be able to understand every child involved in it, as well as the context in which they live in. When it comes to mental health siblings have the potential to protect one another, as long as their relationship is healthy for everyone involved. I conclude my thesis by pointing out the importance of talking to children about their siblings and the nature of their relationship, especially for children that might move into different foster homes.

Innhold

1.0 Innledning	3
1.1 Avgrensning og problemstilling	4
1.2 Definisjon av begrep	4
1.2.1 Fosterhjem	5
1.2.2 Søskensplassering	5
1.2.3 Barnets beste	5
1.3 Tidligere forskning og utredninger på feltet	6
1.4 Oppgavens oppbygging	7
2.0 Metode	7
2.1 Søkeprosessen	8
2.2 Kildenes kvalitet	9
3.0 Litteraturgjennomgang	10
3.1 Søsken og plassering i fosterhjem	10
3.2 Søskenforhold og internaliserte symptomer	11
3.3 Betydningen av søsken for unge i fosterhjem	12
3.4 Søskenforholdets beskyttende funksjon mot utviklingen av psykiske lidelser	14
4.0 Teori	16
4.1 Tilknytning	16
4.1.1 Søskenrelasjon	17
4.2 Selvutvikling og psykisk helse hos barn	18
4.2.1 Barn som har opplevd omsorgssvikt	20
5.0 Diskusjon	21
5.1 Hva betyr søsken for barn?	22
5.2 Søskenforholdets påvirkning på psykisk helse	23
5.3 Konsekvenser for praksis	26
6.0 Avslutning	27
7.0 Litteraturliste	28

1.0 Innledning

Temaet for denne bacheloroppgaven er søsken i fosterhjem. Spesielt vil jeg ha fokus på hva søsken betyr for barn og hvorfor søskenplassering er en viktig del av fosterhjemsarbeidet.

Barna jeg er opptatt av å lære mer om er de som bor i fosterhjem enten med eller uten sine søsken. Hva betyr det for disse barna å ha søsknene med seg når de blir skilt fra foreldrene, og ikke minst, hvilke konsekvenser ser man for barna som ikke bare blir skilt fra foreldrene, men også fra sine søsken? På hvilken måte kan en søskenplassering påvirke barnas psykiske helse, og hva skjer hos de barna som blir splittet?

Søskenplassering skal alltid være utgangspunktet når søsken må flyttes fra sin opprinnelige familie, med mindre dette ikke er til barnas beste (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013). Det følger også av Barnekonvensjonens artikkel 16 (FN, 1989) at når myndighetene gjør inngrep i søskenrelasjonen, enten i form av ulike bosteder eller restriksjoner i samværet, må tiltaket være nødvendig. Likevel ser vi at dette som oftest ikke er tilfelle i det norske barnevernet, seks av ti søsken skilles nemlig når de plasseres i fosterhjem (SOS-barnebyer, 2016, s.8).

Søsken er en av de lengste og viktigste relasjonene vi har gjennom livet, og kan være med på å utvikle barns selvfølelse, identitet, trygghet og omsorgsevne. Tilknytningen til søsken kan ha stor betydning for barn, og i tilfeller der foreldrene ikke fungerer optimalt kan søsken fungere som en beskyttelsesfaktor mot total vanskjøtsel (SOS-barnebyer, 2016, s. 4). Søsken kan også fungere som en trygg havn for barn og ungdom som er i stressende livssituasjoner (Barnett & Hunter, 2012 i Mota, Serra, Relva og Fernandez, 2017, s. 261) Relasjonene er også med på å bygge et positivt selvbilde hos ungdom og bidrar til emosjonell støtte i form av kontinuitet, nærhet og nærvær. Positive søskenrelasjoner anses som en viktig indikator på hvorvidt ungdom vil klare å tilpasse seg nye omgivelser og situasjoner, og kan fungere som ungdommens eneste kilde til betingelsesløs kjærlighet (Mota et al., 2017, s. 261).

Psykisk helse handler om vårt indre følelsesliv, hvordan vi har det med oss selv og hvordan vi opplever verden rundt oss. Hos barn vil det være relevant å forstå psykisk helse som foreløpige resultater av barnets opplevelser av tilknytning til foreldre og andre omsorgspersoner, i samspill med faktorer i barnet selv, familiemiljøet, og barnets øvrige oppvekstmiljø (Moe, Slinning & Hansen, 2012, s. 298). I denne oppgaven vil jeg sette fokus på barn i fosterhjem sin psykiske helse. Spesielt ønsker jeg å utforske til hvilken grad søsken påvirker hverandre og bidrar til utviklingen av psykiske lidelser.

1.1 Avgrensning og problemstilling

Temaet søsken i fosterhjem er stort og det finnes utallige problemstillinger som ville være aktuelle å utforske. Når det gjelder flytting av søsken til samme fosterhjem er det mye vi enda ikke har tilstrekkelig kunnskap om. Det ville blant annet vært interessant å utforske mer rundt disse spørsmålene: hvilken betydning har søsken for barn som flytter fra familien sin? Vil søskens betydning påvirke plasseringens suksess ulikt for barn med søsken enn for barn uten søsken? Vil barns utvikling bli påvirket av å bo sammen med søsken? Hva med de som bor uten søsken, hvordan vil de utvikle seg? Hvorfor blir ikke søskenplassering høyere prioritert i Norge? Hvordan kan vi øke antallet søsken som flyttes til samme fosterhjem? Og, hva må til for at flere søsken skal få bo sammen i fosterhjem?

Men, nå er dette en bacheloroppgave som kommer med sine begrensninger på tid og størrelse. Derfor vil det være umulig å besvare alle disse spørsmålene i denne oppgaven. Jeg har derfor blitt nødt til å gjøre en del avgrensninger når det gjelder hvor jeg vil sette fokus og hvordan problemstillingen skal lyde. På bakgrunn av egen interesse og tilgjengelig forskning har jeg derfor valgt å ta utgangspunkt i søskens betydning for barn generelt, og barn i fosterhjem spesielt. Søsken vil i denne oppgaven omhandle både hel-, halv- og ste-søsken. I tillegg til dette vil jeg sette lys på hvordan barn i fosterhjem sin psykiske helse blir påvirket av søskenrelasjonene de er en del av. Problemstillingen lyder derfor slik: *Hva betyr søsken for barn i fosterhjem, og hvordan påvirker disse søskenrelasjonene barnas psykiske helse?*

1.2 Definisjon av begrep

Før jeg går i gang med oppgaven ønsker jeg å definere noen sentrale begreper. Dette gjør jeg fordi jeg er avhengig av at leseren forstår disse begrepene på lik linje som meg selv for å kunne få til en god faglig diskusjon uten misforståelser. Begrepene fosterhjem, søskenplassering, og barnets beste vil derfor bli definert her. Andre mindre sentrale begrep vil bli definert fortløpende i teksten der det er nødvendig.

1.2.1 Fosterhjem

Fosterhjem defineres etter § 4-22 første ledd i barnevernloven (1992);

Med fosterhjem menes i denne lov

- a) private hjem som tar imot barn til oppfostring på grunnlag av barneverntjenestens beslutning om hjelpetiltak etter § 4-4, eller i samband med omsorgsovertakelse etter § 4-12 eller § 4-8 annet og tredje ledd,
- b) private hjem som skal godkjennes i henhold til § 4-7.

Det finnes mange typer og variasjoner av fosterhjem, jeg vil i denne oppgaven ta utgangspunkt i barn som er plassert i andre familier enn sin biologiske over lengre tid, etter vedtak om omsorgsovertakelse fra Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker.

1.2.2 Søskenplassering

Når barn skal plasseres i fosterhjem finnes det mange ulike plasseringstiltak. I denne oppgaven vil jeg som nevnt sette fokus på søskenplassering. Dette vil si at alle barna i en søskenflokk flyttes til samme fosterhjem. Hvis en eller flere av søsknene ikke bor sammen med de andre er det ikke lenger snakk om en søskenplassering, selv om noen av barna er plassert sammen. Hele søskenflokken må flyttes til samme familie for at plasseringen kan kalles en søskenplassering. Søskenplassering er gunstig for å bevare et barns familieliv, og unngå risikoen for familiens defragmentering (Falch-Eriksen, 2017, s. 43).

1.2.3 Barnets beste

Et av de viktigste grunnprinsippene i barnevernsarbeid er prinsippet om at alle tiltak skal vurderes etter hva som er til det beste for barnet (Barnevernloven, 1992, § 4-1). Med dette menes det etter loven at barnet skal gis en stabil og god voksenkontakt og kontinuitet i omsorgen. Begrepet er normativt, noe som betyr at begrepet innebærer en vurdering, og vil derfor tolkes og ilegges forskjellig innhold fra person til person (Bunkholdt, 2017, s. 44). Hva foreldre legger i prinsippet og hva barnevernet legger i det vil derfor kunne tenkes å være forskjellig. Barnets beste må alltid ses i kontekst av primære behov og barnets egen interesse, uavhengig av hva foreldrene mener. Det handler om å sette barnet først.

1.3 Tidligere forskning og utredninger på feltet

Søsken i fosterhjem er blitt viet liten oppmerksomhet i Norge, derfor finnes det veldig lite norsk forskning om forholdene for søsken i barnevernet. Av nyere forskning er det ikke det store utvalget, men det finnes noe forskning fra andre land, som heldigvis er skrevet på engelsk. Derfor bygger mye av denne oppgaven på internasjonal forskning.

Rapporten *Stabile eller ustabile søskenplasseringer* av Winsvold, Valset, Clausen og Kristofersen fra 2012 ga sikte på å finne ut hvor mye kunnskap om flyttinger innenfor barnevernets omsorg som var tilgjengelig i Norge, og til hvilken grad søsken ble plassert i samme hjem. Undersøkelsen kommer med en konklusjon som fremdeles er gjeldende den dag i dag, seks år senere; forskning om søskenplasseringer i Norge er svært begrenset (Winsvold et al., 2012, s. 14). Vi må dermed se til internasjonal forskning, som jeg har gjort i denne oppgaven, for å skaffe oss kunnskap om søsken i fosterhjem.

I 2010 ga Elisabeth Backe-Hansen, Tine Egelund og Toril Havik ut en kunnskapsstatus om barn og unge i fosterhjem, i forbindelse med det nordiske forskningsprosjektet *Fosterhjem for barns behov*. Søsken i fosterhjem er ikke viet et eget kapittel i denne artikkelen, og vi forstår allerede da at forskning om dette temaet er underrepresentert i forskningen. Kontakt med søsken kommer imidlertid frem i kapittelet om kontakt med familie, slekt og nettverk. Her understreker forfatterne viktigheten av å opprettholde kontakten med familien når man bor i fosterhjem for å gi barna en følelse av kontinuitet og sammenheng i livene deres (Backe-Hansen, Egelund & Havik, 2010, s. 40). Når det kommer til søsken viser forskningen at mange barn er usikre på sin tilhørighet til både foreldre og søsken, og at barna bruker mye tid på å bekymre seg for hvordan familien har det (Backe-Hansen et al., 2010, s. 41). I tillegg føler mange barn at det er vanskelig å holde kontakten med familien, om ikke samvær blir prioritert. Konklusjonen fra forfatterne er den samme som vi har hørt før; vi vet ikke nok om betydningen av kontakt mellom barna og deres familier, temaet er for dårlig belyst forskningsmessig (Backe-Hansen et al., s. 44).

Det finnes imidlertid en del utredninger i Norge som omhandler søsken i fosterhjem. En stor pådriver for dette arbeidet er organisasjonen SOS-barnebyer, som våger å sette dette temaet på dagsordenen her i Norge. SOS-barnebyer er opptatt av at søsken skal få vokse opp sammen og har i år startet opp pilotprosjektet "Under samme tak", for å holde søsken sammen i fosterhjem (SOS-barnebyer, 2018). Der er også opptatt av å øke kunnskapen rundt temaet, og har derfor gjennomført sin egen forskning (SOS-barnebyer, 2016). I tillegg har de

samarbeidet med masterstudenter (Amundsen, 2016) for å styrke det norske forskningsgrunnlaget.

1.4 Oppgavens oppbygging

Denne oppgaven vil bestå av seks kapitler, basert på IMRaD modellen som består av innledning, metode, resultat og diskusjon (Pettersen, 2011, s. 79). I tillegg til disse fire vil jeg ha med et kapittel om teori, og et avslutningskapittel til slutt som vil oppsummere oppgavens hovedpoeng. Oppgaven vil starte med en innledning for å gi leseren en ide om hva oppgaven skal handle om, og hvorfor jeg har valgt nettopp dette temaet. Innledningen vil også inneholde sentrale begreper og en oppsummering av tidligere forskning om temaet. Etter innledningen vil det følge et kapittel om metode, som omhandler hvilken fremgangsmåte jeg har valgt for denne oppgaven, hvorfor jeg har tatt dette valget og hvordan jeg vurderer mine kilder. Videre vil kapittel tre presentere resultatene av de vitenskapelige artiklene jeg har funnet relevant for denne oppgaven. Kapittel fire vil ta for seg relevant teori som vil danne bakteppe for kapittel fem. Der vil jeg drøfte resultatene fra kapittel tre, med utgangspunkt i teorien fra kapittel fire. Diskusjonen vil sentrere seg rundt problemstillingen, men vil også ta stilling til hvilke utfordringer dette kan ha i praksis. Jeg vil sette ulike argumenter opp mot hverandre for å prøve å komme med en løsning på spørsmålene jeg har stilt i oppgaven. I det siste kapittelet, kapittel seks, vil jeg presentere en oppsummering av oppgaven og om mulig komme med en konklusjon på problemstillingen.

2.0 Metode

For denne oppgaven har jeg valgt metoden litteraturstudie. En litteraturstudie støtter seg på allerede tilgjengelig kunnskap og involverer ikke egen forskning (Dalland, 2012, s. 228). Jeg velger å benytte denne metoden fordi jeg mener det vil gi meg tilgang til data jeg ikke vil få om jeg hadde gjennomført min egen empiriske undersøkelse. Det ligger en del begrensninger ved å utføre egen empirisk undersøkelse som en del av bacheloroppgaven, blant annet har vi ikke mulighet til å intervju barn. Siden jeg da ikke har mulighet til å intervju hverken fosterbarn eller fosterforeldre, føler jeg at tidligere forskning vil kunne bidra med bedre og mer omfattende empiri enn jeg selv kunne skaffet. Empirien fra tidligere forskning vil etter min mening belyse ulike sider av saken på en slik måte at jeg vil få til en balansert diskusjon

av problemstillingen denne oppgaven bygger på. Jeg er opptatt av å lære mer om hvordan søskenplassering oppleves og føles for de involverte barna, ikke hvordan en saksbehandler eller en fagperson forstår tiltaket. Tidligere forskning, der forskeren har vært i kontakt med barna og deres fosterforeldre, er den eneste måten jeg vil få ordentlig svar på hvordan dette oppleves for barna. Det er barnas synspunkt og meninger jeg ønsker å få fram. Derfor mener jeg valget om å benytte litteraturstudium er riktig selv om det er lite forskning tilgjengelig på dette feltet.

2.1 Søkeprosessen

For å finne frem til relevant forskning om temaet søsken i fosterhjem benyttet jeg meg primært av søkedatabasen Oria. Der fant jeg tidlig i fasen frem til lærebøker om fosterhjemsarbeid som jeg benyttet meg av i søket etter et konkret tema og om mulig en interessant problemstilling, blant annet tok jeg i bruk boken *Fosterhjemsarbeid* av Vigdis Bunkholdt (2017). Denne vil jeg også bruke i noen av de neste kapitlene i denne oppgaven.

Da jeg hadde tatt det endelige valget om å fokusere på søskens betydning for barn i fosterhjem og deres psykiske helse ble det lettere å lete etter forskningsartikler. Jeg valgte å avgrense søket til forskning publisert fra 2010 til 2018 fordi jeg ville benytte meg av den aller nyeste forskningen på temaet. I tillegg valgte jeg å kun søke på forskning som er fagfellevurdert, noe som vil si at artiklene har blitt vurdert og godkjent av andre fagfolk innenfor samme felt (Dalland, 2012, s. 78). Dette valget tok jeg fordi jeg mener det er viktig at forskningen er kvalitetssikret.

Jeg benyttet meg av ulike søkeord i Oria for å finne frem til forskningen jeg bruker i denne oppgaven. Blant annet brukte jeg de norske søkeordene *søsken*, *fosterhjem*, *psykisk helse*, *relasjon*, *plassering*, *konsekvenser* og *omsorgssvikt* i ulike kombinasjoner. Å søke etter norsk forskning ga ikke store resultater, fordi det nesten ikke finnes forskning på dette feltet i Norge. Derfor gikk jeg ganske raskt over til å benytte meg av søkeord på engelsk, noe som ga et mye større resultat enn søk på norsk. På engelsk ble søkeordene *siblings*, *foster care*, *mental health*, *relationship*, *placement*, *bond*, *consequences* og *out of home care* tatt i bruk.

Ved hjelp av disse søkene fant jeg frem til de fire forskningsartiklene jeg har valgt å benytte meg av i denne oppgaven. En av disse er på norsk, mens de tre andre er på engelsk. Artiklene jeg skal bruke er;

Søsken og plassering i fosterhjem. Rapport om utfordringer, hindringer og tiltak ved søskensplassering i fosterhjem av Falch-Eriksen (2017),

Sibling relationships and internalizing symptoms of youth in foster care av Wojciak, Mcway og Helfrich (2013),

“It’s complicated.” Exploring the meaning of sibling relationships of youth in foster care av Wojciak (2016),

Do sibling relationships protect adolescents in residential care and traditional families from developing psychopathologies? av Mota, Serra, Relva og Fernandes (2017).

En ordentlig gjennomgang av artiklenes forskningsmetode og resultater vil bli presentert i neste kapittel. Videre i dette kapittelet vil jeg nå ta en gjennomgang av kvaliteten på kildene og vurdere relevansen de har for temaet mitt og besvarelsen av problemstillingen.

2.2 Kildenes kvalitet

Alle forskningsartiklene jeg bruker i denne oppgaven er av faglig kvalitet, noe som blir sikret gjennom fagfellevurderingen. Men det er viktig at de også er relevant for temaet jeg ønsker å undersøke nærmere. Hvis jeg ikke har forskning som kan komme med ulike løsninger på problemstillingen, vil en faglig diskusjon bli vanskelig å få til. Selv om disse kildene er blitt fagfellevurdert, er det viktig at jeg vurderer dem også. På den måten vil jeg oppdage styrker og svakheter ved kildene, og ha muligheten til å vurdere om de vil bidra med nyttige resultater i forhold til det jeg er ute etter å finne svaret på. Fordi min oppgave bygger på et flertall av utenlandske kilder, vil det være viktig om resultatene kan implementeres til andre land, og da spesielt til Norge. Andre områder som også må vurderes er forskningens gjennomførelse, utvalget av informanter, resultatenes gyldighet og empiriens alder.

Etter min mening er alle kildene mine av god kvalitet og relevant for problemstillingen. Spesielt synes jeg artikkelen til Mota, Serra, Relva og Fernandez er høyst relevant da den undersøker om forholdet mellom søsken kan beskytte ungdom fra å utvikle psykiske lidelser. En svakhet jeg finner med mine kilder er at flertallet av artiklene, med unntak av Falch-Eriksen, bygger på kvantitative undersøkelser. Jeg hadde håpet på at flere hadde gjennomført kvalitative intervjuer for å virkelig lære disse søsknene å kjenne. Men flertallet har benyttet en kvantitativ metode. Det betyr at forfatterne ikke har hatt direkte kontakt med

informantene, noe som videre betyr at de ikke har hatt mulighet til å be om utdypelse på svarene de har hentet inn. De har kun fått svar basert på en skala, noe som kan gi varierende svar fordi vi alle vurderer slike skalaer ulikt. Fordelen derimot er at de har hatt tilgang på et mye større utvalg av informanter enn i en kvalitativ undersøkelse. Det finnes også svakheter ved den kvalitative undersøkelsen til Falch-Eriksen, nemlig at han kun har brukt to måneder på gjennomførelsen av forskningsprosjektet. Dette betyr at heller ikke han har hatt mulighet til å gå ordentlig i dybden på problemene.

Alt i alt, på tross av svakhetene kildene viser, føler jeg at relevansen forskningen har for mitt tema og problemstilling gjør dem til gode kilder for denne oppgaven. Det er ikke mye forskning tilgjengelig på dette feltet, og derfor må man benytte seg av den forskningen man finner. Det er derimot viktig å ha disse svakhetene i bakhodet mens man vurderer resultatene av forskningen opp mot problemstillingen, slik at man ikke blir blind på at dette er de eneste mulige resultatene.

3.0 Litteraturgjennomgang

I dette kapittelet skal jeg presentere de vitenskapelige artiklene, hvilke problemstillinger de har prøvd å belyse, hvilke metoder de har benyttet seg av i undersøkelsen, hvem de har hentet informasjonen fra, og hvilke resultater forskningen ga. Jeg velger å presentere artiklene en og en for å få en ryddig oversikt over forskningen de har gjennomført.

3.1 Søsken og plassering i fosterhjem

Falch-Eriksen (2017) har gjennomført et forskningsprosjekt på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet for å kartlegge utfordringer og hindringer for barnevernet når det kommer til plassering av søsken i fosterhjem. Problemstillingen han jobbet ut ifra ble derfor: *Hvilke utfordringer og hindringer står i veien for søskenplassering i fosterhjem?* Rapporten tar også stilling til søskenrelasjonen fra et rettslig synspunkt, og hvilke utfordringer dette medfører for barnevernet i praksis.

Falch-Eriksen gjennomførte en kvalitativ undersøkelse i april og mai 2017, og benyttet seg av eksplorerende semi-strukturerte intervjuer. Eksplorerende i denne sammenheng betyr å utforske et tema man har liten kunnskap om på forhånd (Tjora, 2012, s. 221). Et semi-

strukturert intervju, eller dybdeintervju som det også kalles, forteller oss at intervjuet ikke er fast strukturert, det består av åpne spørsmål som gir rom for refleksjon, og minner mest om en samtale mellom informant og intervjuer. På denne måten vil informanten kunne komme med informasjon intervjueren ikke hadde tenkt på på forhånd, noe som kan gi tilgang til viktig informasjon for undersøkelsen (Tjora, 2012, s. 104-105) Utvalget av informanter Falch-Eriksen benyttet seg av under undersøkelsen bestod av ulike aktører innenfor det norske barnevernet.

Resultatene fra Falch-Eriksens (2017, s. 32-38) forskning viser at det er flere hindringer og utfordringer som har stått i veien for søskenplassering i norske fosterhjem. Intervjustudie avdekket blant annet vanskeligheten ved å implementere politiske føringer til praksisfeltet; politikernes retningslinjer og rapporter tar ikke høyde for praksis, og de økonomiske rammene er for smale til å sikre trygghet og forutsigbarhet. Manglende rekruttering av fosterhjem med plass til flere søsken er også en utfordring for barnevernet. Når det er mange søsken involvert øker også vanskelighetsgraden for å finne fosterhjem som matcher hvert enkelt barn. Det trekkes også fram uklarheter i hva som anses som en søskenrelasjon. Søsken med samme foreldre blir som oftest høyere prioritert enn halv-, ste- og adoptivsøsken. Informantene rapporterer at søsken splittes, ikke fordi det er til barnas beste, men stort sett på grunn av administrative og praktiske årsaker. Den aller største utfordringen for de ansatte i barnevernet er å finne nok fosterhjem med kapasitet til å ta til seg alle søsknene i en søskenflokk. Falch-Eriksen (2017, s. 56) konkludere med at dersom problemet med splittelser av søsken skal løses og konstitusjonelle forpliktelser skal innfris overfor dem, må det endringer til i forvaltningen av fosterhjemtjenester. Både på kommunalt og statlig plan må den praktiske gjennomførelsen endres for å kunne gjøre søskenplassering til en selvfølge når søsken må flyttes fra hjemmet sitt.

3.2 Søskenforhold og internaliserte symptomer

Sibling relationships and internalizing symptoms of youth in foster care (2013) er den andre vitenskapelige artikkelen jeg har valg å inkludere i denne oppgaven. Forskningen er gjennomført av de amerikanske forskerne Wojciak, Mcwey og Helfrich som alle på dette tidspunktet var tilknyttet Florida State University. Formålet med forskningen var å undersøke i hvilken grad forholdet mellom søsken kan beskytte barn i fosterhjem som har blitt utsatt for traumer fra å utvikle internaliserte symptomer. De jobbet ut i fra hypotesen: *En positiv*

oppfattelse av søskenforholdet vil fungere som en beskyttelsesfaktor slik at den negative opplevelsen av et traume ikke vil utvikle seg til internaliserte symptomer. Internaliserte symptomer kan være for eksempel angst eller depresjon, og er i motsetning til eksternaliserte symptomer en del av personens indre. Å internalisere handler om å gjøre ytre påvirkninger til en del av seg selv, sin personlighet og sitt selvbylde (Håkonsen, 2014, s. 71).

Det ble gjennomført en kvalitativ undersøkelse blant 152 barn i USA i alderen 11 til 16 år (Wojciak et al., 2013, s. 1073). Alle barna hadde vært i fosterhjem i lengre tid da undersøkelsen ble gjennomført, og like mange gutter som jenter ble inkludert i utvalget. Tre ulike variabler ble målt og dokumentert; internaliserte symptomer, traumer og søskenforhold. For internaliserte symptomer ble The Child Behaviour Checklist, som vurderer tilbaketrekning, somatisk sykdom og angst/depresjon benyttet og besvart av foresatte. For traumer ble The Trauma Symptoms Checklist for Children benyttet og besvart av barna selv. Spørsmål her inkluderte hvor ofte barna har opplevd noe de helst vil glemme, ting som skremmer dem, og hvor ofte de ble redd for enten damer eller menn. For å vurdere søskenforholdets kvalitet, ble barna stilt spørsmål om sine søsken. Spørsmålene handlet blant annet om hvor godt man kom overens med sine søsken sammenlignet med andre på samme alder, hvor ofte de så eller hadde kontakt med sine biologiske søsken og om de ønsket mer, mindre eller samme mengde kontakt med dem (Wojciak et al., 2013, s. 1073).

Resultatene fra forskningen viser at barnas oppfatning av søskenforholdet fungerte som en fredsmekler for forholdet mellom traumer og internaliserte symptomer for barna i fosterhjem. Og de viser at den direkte effekten av traumer på internaliserende symptomer blir ikke signifikant når søskenforholdet inkluderes i modellen. Helt spesifikt viser denne forskningen at barn som ser søsknene sine regelmessig og i tillegg har en positiv oppfatning av søskenforholdet, blir beskyttet mot å utvikle internaliserte symptomer. Dette til tross for at de har blitt utsatt for traumatiske hendelser (Wojciak et al., 2013, s. 1074).

3.3 Betydningen av søsken for unge i fosterhjem

Denne artikkelen er også skrevet av Wojciak, men i motsetning til den forrige, fokuserer denne mer på den første delen av min problemstilling, nemlig hva søsken betyr for hverandre. *“It’s complicated” Exploring the meaning of sibling relationships of youth in foster care* er navnet på artikkelen som er skrevet i 2016. Formålet med forskningen Wojciak har

gjennomført var å kartlegge hvilken betydning søsken kan ha for barn i fosterhjem, og problemstillingen undersøkelsene bygget på var: *Hva betyr en bror eller søster for unge i fosterhjem?*

Det ble for denne forskningen gjennomført en kvantitativ undersøkelse blant 178 leirdeltakere på “Camp to Belong” i USA. Denne leiren er til for søsken som er separert fra sine søsken i fosterhjem. Seks forskjellige leirer rundt om i USA deltok på undersøkelsen og utvalget bestod av barn fra 6 til 19 år. Barna svarte selv på undersøkelsen, med godkjenning fra foresatte på forhånd. Ett av spørsmålene stilt ble brukt i analysen denne artikkelen bygger på: hva har det betydd for deg å ha søsken etter du ble flyttet til fosterhjem? Fordi det ikke er gjennomført særlig mye forskning på dette temaet fra før, benyttet Wojciak (2016, s. 1286) seg av en induktiv metode for å forstå resultatene fra undersøkelsen. Induktiv metode innebærer at man begynner med et enkelt fakta eller en enkel observasjon for så å utvikle en generell teori om årsakssammenhengene (Tjora, 2012, s. 223). Selv om utgangspunktet for undersøkelsen var en kvantitativ metode, ble resultatet kvalitativt fordi spørsmålet som analyseres åpner for individuelle svar fra respondentene (Wojciak 2016, s. 1286).

Resultatene fra analysen viser at barna fra leiren i stor grad hadde et positivt syn på betydningen av søsken, 122 av 178. Noen var derimot mindre positive, andre igjen hadde et vanskelig forhold til søsken. På bakgrunn av svarene ble fem hovedtema identifisert. Det første var *bond*: forholdet til søsken er spesielle og betyr mye for unge i fosterhjem, søsken gjør at man føler seg mindre alene, man deler et sterkt bånd og man vet at noen bryr seg. Neste var *dependable*: søsken er der for deg når andre ikke er det, når ting blir vanskelig forstår søsken deg, søsken har en felles historie og er noen man kan se opp til. Det tredje ble kalt *fulfillment*: søsken er en kilde til betingelsesløs kjærlighet for mange barn i fosterhjem, søsken gir også disse barna håp og glede. *Despair*: tristhet og fortvilelse over å være skilt fra søsken og ikke ha mulighet til å se dem når man ønsker, noen barn var også fortvilet over muligheten for at de aldri ville se søsknene sine igjen. Det siste temaet kalte de *separation*: noen av barna fortalte om et komplisert forhold til sine søsken på grunn av separasjonen, andre forklarte at det er lettere å skyve søsken unna seg for å unngå å bli såret fordi man ikke vet når man får se hverandre igjen (Wojciak, 2016, s. 1286-1288).

Wojciak konkluderer med at søskenforhold kan være komplisert for barn i fosterhjem. Barna hun har vært i kontakt med forteller blant annet om hva båndet mellom seg og sine søsken betyr for dem. De forteller også om hvordan de kan stole på søsknene sine og hvor viktig og

meningsfullt dette båndet er i konteksten av å være separert. I tillegg trekker barna frem hvilke utfordringer dette har for forholdet. Barna i denne undersøkelsen forstod tydelig at søskenforholdets betydning er avhengig av samværet dem imellom, og hvordan forholdet blir påvirket av mangelen på kontakt (Wojciak, 2016, s. 1290).

3.4 Søskenforholdets beskyttende funksjon mot utviklingen av psykiske lidelser

Mota, Serra, Relva og Fernandez (2017) har gjennomført en undersøkelse som er svært aktuell for problemstillingen i denne oppgaven; *Do sibling relationships protect adolescence in residential care and traditional families from developing psychopathologies*. For meg er psykopatologi et fremmedord, og jeg ønsker derfor å definere begrepet. Psykopatologi blir kun brukt i en av pensumbøkene om psykologi (Gulbrandsen, 2012). Dessverre blir begrepet bare brukt og ikke definert i denne boken, men begrepet utviklingspsykopatologi blir derimot definert som utviklingsmessige uregelmessigheter som er forbundet med mangler eller defekter i individets personlighet (Gulbrandsen, 2012, s. 87). Fremdeles føler jeg begrepet er diffust så jeg velger derfor å undersøke videre i Store medisinske leksikon (Malt, 2016) for å finne en definisjon. Psykopatologi blir av dem definert som den systematiske læren om sykelige fenomener i sjelslivet, også kjent som psykiske lidelser. Av denne grunn velger jeg derfor i denne oppgaven å bruke begrepet psykiske lidelser der de på engelsk snakker om psychopathologies fordi psykiske lidelser er et mer allment kjent begrep.

Formålet med denne undersøkelsen var å understreke viktigheten av søskenrelasjoner, spesielt hos ungdom på institusjon. Forfatterne håper å kunne bidra med forskning om utviklingen av psykiske lidelser hos ungdom på institusjon, ved å vurdere om gode søskenforhold kan fungere som en beskyttelsesfaktor for disse ungdommene (Mota et al., 2017, s. 263). Problemstilling de har jobbet ut i fra er: *Kan kvaliteten på søskenforholdet beskytte ungdom som bor på institusjon og i tradisjonelle familier fra å utvikle psykiske lidelser?*

Utvalget for denne undersøkelsen bestod av 387 portugisiske ungdommer mellom 12 og 18 år, fra det nordlige og sentrale Portugal. Blant disse var det 215 jenter og 172 gutter, 215 kom fra tradisjonelle familier og 172 bodde på institusjon enten på grunn av foreldrenes manglende evne til å ta vare på dem eller på grunn av mangel på sosioøkonomiske ressurser (Mota et al., 2017, s. 263.). Det ble gjennomført en kvantitativ undersøkelse der to

forskjellige spørreskjema ble brukt for å innhente data fra ungdommene, en for dem i tradisjonelle familier og en annen for dem som bodde på institusjon. Det ble innhentet data om alder, kjønn, bosted, skole og klassetrinn, antall søsken og deres alder. For ungdommer på institusjon ble det også spurt om forholdet på institusjonen og oppfattelsen av vennskap (Mota et al., 2017, s. 264). For å måle søskenrelasjonen ble *The Sibling Relationships Questionnaire* tatt i bruk og besvart av ungdommene selv. For å undersøke utbredelsen av psykiske lidelser besvarte ungdommene på selvrappporterende spørsmål fra *The Brief Symptom Inventory*. For denne studien ble disse symptomene vurdert: somatiske lidelser, mellommenneskelig sensitivitet, depresjon og angst.

Resultatene fra undersøkelsen viser blant annet at ungdom i institusjon er mer plaget av alle de psykiske lidelsene det ble målt for, sammenlignet med ungdom i tradisjonelle familier (Mota et al., 2017, s. 266). Blant kjønnene er jenter mest utsatt, både på institusjon og i tradisjonelle familier. Analysen av kvaliteten på søskenforholdet målt for familiestruktur viser kun statistisk signifikante forskjeller for prososial atferd for ungdom på institusjon. Altså viser denne undersøkelsen at ungdommene på institusjon utvikler bedre forhold til sine søsken enn ungdommene i tradisjonelle familier (Mota et al., 2017, s. 268).

For å forutsi hvorvidt søskenforhold kan beskytte mot utviklingen av psykiske lidelser ble det testet for kjønn, familiestruktur og søskenforholdets kvalitet. For somatiske lidelser har fire variabler en signifikant betydning for utviklingen: *company and intimacy among siblings*, *sibling dominance*, *family structure (institutionalized)* og *gender (female)* (Mota et al., 2017, s. 268-269). For mellommenneskelig sensitivitet hadde tre variabler signifikant betydning: *family structure (institutionalized)*, *sibling dominance*, og *gender (female)* (Mota et al., 2017, s. 270). For depresjon viser tre variabler signifikant betydning: *family structure (institutionalized)*, *gender (female)* og *sibling dominance*. Tilslutt viser fire variabler signifikant betydning for utviklingen av angst: *company and intimacy among siblings*, *gender (female)*, *family structure (institutionalized)* og *sibling dominance*.

Forfatterne konkluderer med at søsken kan beskytte hverandre mot utvikling av psykiske lidelser, men at det hele må ses i konteksten ungdommene lever i. Og da spesielt hvilken rolle foreldrene har i ungdommens liv (Mota et al., 2017, s. 274).

4.0 Teori

Dette kapitlet vil ta for seg relevant teori for oppgaven. Dette vil danne et bakteppe for diskusjonen i kapittel fem. Teorikapitlets sentrale oppgave er å belyse for leseren hvilke faglige briller, i form av teorier og begreper, forfatteren tar på seg når han eller hun forstår og diskuterer innholdet i oppgaven sin (Pettersen, 2011, s. 76). Jeg har valgt å legge mitt fokus på hvilken betydning relasjonen mellom søsken i fosterhjem kan ha for barnas utvikling og psykiske helse. For å forstå dette vil teorier om psykologisk utvikling og tilknytning være spesielt relevant.

4.1 Tilknytning

Alle mennesker er født med et naturlig instinkt til å knytte seg til sine omsorgspersoner, det er dette vi kaller tilknytning. Barn gir uttrykk for dette blant annet ved å gråte når de er lei seg, eller smile når de er glad (Håkonsen, 2014, s. 47) Den første som forsket på dette fenomenet var John Bowlby. Han beskriver hvordan foreldrene våre fungerer som en trygg base for oss der vi kan søke nærhet og trygghet. Denne trygge basen bidrar til å skape et følelsesmessig bånd mellom barn og omsorgspersonene. Båndet dem imellom bidrar til utviklingen av barnets selvoppfatning, trygghet og tillit (Håkonsen, 2014, s. 46). Bowlby mente at tidlig emosjonell tilknytning er et av de viktigste behovene barn har (Grøholt, Garløv, Weidle & Sommerschild, 2015, s. 23).

Tilknytning er en del av barns tidlige utvikling og innebærer hvordan barn danner relasjoner og knytter følelser til andre mennesker. Barnets foreldre står her i en særstilling og har det største ansvaret for barnets utvikling (Håkonsen, 2014, s. 46). Barn er avhengig av nærhet til omsorgspersoner for å kunne overleve sine første leveår, det er derfor avgjørende at det finnes en voksen i barnet liv som kan gi nærhet og omsorg. For å skape en god tilknytning mellom barn og foreldre må det settes av tid til relasjonsbygging. Som sagt trenger barn nærhet fra omsorgspersoner for å utvikle seg, men de trenger mer enn dette. Barn trenger også noen som kan reagerer naturlig og riktig på signalene de sender ut for å kunne danne en god tilknytning (Håkonsen, 2014, s. 47). Tilknytning fungerer som den delen av barnets utvikling som skaper indre trygghet hos barnet, og det emosjonelle båndet mellom barn og omsorgspersonene deres gjør barnet i stand til å kunne hvile trygt i seg selv (Grøholt et al., s. 23).

Hva skjer så med tilknytning når foreldre er fraværende? Heldigvis er barn i stand til å danne tilknytningsrelasjoner til flere mennesker enn sine foreldre, dette kan for eksempel innebære andre familiemedlemmer, nære venner av familien eller andre omsorgspersoner. Når barn opplever atskillelse fra tilknytningspersoner og kommer i situasjoner der de må forholde seg til mennesker de ikke kjenner kommer dette godt med. Denne egenskapen i oss bidrar til å minimere skadeomfanget som fremmedangst og separasjonsangst kan føre med seg (Håkonsen, 2014, s. 47). Hvis barnet er i stand til å danne flere trygge tilknytninger i sitt første levehalvår vil dette bidra til en bedre følelsesmessig og sosial utvikling for barnet. På denne måten vil barnet finne trygghet når det som seks-sju måneder gammel i økende grad vil reagere negativt på fremmede (Håkonsen, 2014, s. 47).

Marvin, Cooper, Hoffman og Powell (2002) hevder at det finnes en sammenheng mellom den tidlige tilknytningen til mor, far eller andre omsorgspersoner, og senere utvikling (referert i Håkonsen 2014, s. 47). Dette viser seg blant annet i evnen til å takle vanskelige situasjoner og til å danne nye relasjoner til mennesker man treffer. Barn som knytter nære og varme relasjoner til sine foreldre viser større evne til dette. Evnen til empati; å forstå andre menneskers følelser og leve seg inn i dem, og evnen til å gi uttrykk for egne følelser kommer også lettere for barn med trygg tilknytning (Håkonsen, 2014, s. 47). Tilknytningsprosessen er også viktig for barnets senere psykiske helse (Grøholt et al., 2015, s. 23). Utrygg og usikker tilknytning, enten som et resultat av grov omsorgssvikt eller andre former for sviktende tilknytningsevne fra omsorgspersonene, kan legge grunnlaget for utviklingen av psykiske lidelser senere i livet. Når nærhet og omsorg mangler blir det tydelig hvor viktig dette er for barnets utvikling (Håkonsen, 2014, s. 46).

4.1.1 Søskenrelasjon

Det er ikke bare foreldre og andre nære voksne som spiller en viktig rolle i barns tilknytning. Søsken er også en viktig del av dette, og vil være av stor betydning for et barns utvikling i dets første leveår. Relasjonen mellom søsken fungerer nemlig som barnets første form for gruppetilknytning (Falch-Eriksen, 2017, s. 40-41). Båndet mellom søsken kan være sterkt og ytterst viktig for barn, og er kanskje den eneste relasjonen vi har med oss hele livet, fordi foreldre dør tidligere og egen familie kommer senere (SOS-barnebyer, 2016, s.3). Derfor er det viktig at dette båndet blir tatt vare på, spesielt når barna må skilles fra sine foreldre. Dette kommer også fram av FNs barnekonvensjon (1989) hvor det står; *søsken skal ikke skilles i*

alternativ omsorg med mindre det er klar risiko for skade eller andre begrunnelser til det beste for barnet.

En forfatter ved navn Jeffrey Kluger har skrevet boken *The Sibling Effect* som handler om hva båndet mellom oss og våre søsken kan fortelle om oss. Han mener at ingen påvirker oss på et så dypt nivå som våre søsken, og han forteller om hvordan søsken fungerer som hverandres samarbeidspartnere og medsammensvorne, som rollemodeller og skrekkeeksempler. De lærer oss hvordan man løser konflikter, og hvordan man ikke skal gjøre det, hvordan man bygger vennskap og når man skal snu ryggen til. Våre søsken er med oss gjennom hele livet (TEDx Talks, 2011).

Videre forteller Kluger om hvor ofte søsken krangler - 9,5 ganger i timen! - og om hvordan foreldre, med eller uten viten, favoriserer ett av barna fremfor de andre. Til tross for dette understreker han den uvurderlige verdien av søskenforhold, og mener det er noe vi bør ta enda bedre vare på. Det er som å ha fem mål med fruktbar jord, forteller han. Vi kan enten dyrke den eller velge å gå i butikken å kjøpe mat, noe som vil koste mer og smake verre. Søsken er en av de største ressursene vi noen gang blir utdelt, å ikke utnytte dette båndet er tåpelighet av første orden, mener Kluger (Holm, 2017). Han trekker også frem viktigheten av søsken i situasjoner der foreldrene ikke lenger fungerer som de skal. Søsken ser til hverandre i slike situasjoner for å komme seg gjennom dagene, fordi det siste de har råd til å miste er enheten dem imellom.

4.2 Selvutvikling og psykisk helse hos barn

Menneskers utvikling er påvirket av samspillet mellom psykologi, biologi, kulturelle- og sosiale faktorer og foregår gjennom hele livet. I barndommen skjer de psykologiske forandringene raskere og er mer omfattende enn senere i livet. Ikke nok med det, forandringene som skjer i barndommen påvirker oss gjennom resten av livet (Håkonsen, 2014, 39). De første leveårene bringer med seg store forandringer, og er utviklingsmessig de viktigste årene i livene våre. Blant annet legger barneårene grunnlaget for selvutvikling og selvoppfatning, som igjen påvirker vår psykiske helse.

Som barn er det gjennom de sosiale relasjonene til våre nærmeste, våre foreldre og øvrig familie, vi lærer om vi er verdifull eller overflødig, om tillit og trygghet, om mistillit og mistro til andre mennesker, og hvorvidt andre er til å stole på eller ikke. Og gjennom dette

lærer vi også oss selv å kjenne (Håkonsen, 2014, s. 50). Disse nære personene i våre liv, går under samlebegrepet betydningsfulle andre. Det er kvaliteten på relasjonene til disse personene og de sansemessige erfaringene barn gjør som danner mønstre og holdninger i barns personlighet, og blir til indre forestillinger om dem selv. Barnets selvoppfatning er dermed avhengig av relasjonene barnet har til sine betydningsfulle andre (Håkonsen, 2014, s. 50). Allerede i svært tidlig alder utvikler barn en selvoppfatning som består av summen av de viktigste historiene barnet har om seg selv. Disse historiene inneholder fortellinger om barnets håp, ønsker, drømmer, nederlag og svik (Håkonsen, 2014, s. 52).

Vår psykiske helse er avhengig av denne selvoppfatningen og av hvordan selvutviklingen vår har foregått, og påvirkes av summen av disse. Psykisk helse kan nemlig beskrives som vårt forhold til oss selv, våre nærmeste og det samfunnet vi lever i (Andersen, 2016). Det handler også om opplevelsen av å ha det bra og å kunne mestre vanlige belastninger i livet.

Mennesker som ikke mestrer dette, og sliter med å finne glede i hverdagen, kan være i faresonen for å utvikle psykiske lidelser. Psykiske lidelser finnes i mange ulike varianter og grader og rammer en vesentlig andel av barnebefolkningen. Noen barn kan havne i en vanskelig situasjon i en periode som de klarer å komme seg ut av, mens andre vil slite med sine vansker i lengre tid. Folkehelseinstituttet anslår at så mye som 15-20 % av barnebefolkningen har nedsatt funksjon med angst, depresjon eller atferdsvansker. Omtrent 8 % har så alvorlige problemer at det kan defineres som en psykisk lidelse (Grøholt et al., 2015, s. 371).

Psykiske lidelser kan ses som en sum av opplevelsene og erfaringene hver enkelt person gjør seg opp gjennom livet. Dette innebærer forhold i personen; som personlighet og særtrekk i følelseslivet, om forhold i omgivelsene; som samspillet med andre, sosiale og økonomiske forhold, boligsituasjon og familieliv. Denne summen er et viktig redskap for å forstå og forklare personens psykiske lidelse (Håkonsen, 2014, s. 276). Håkonsen forklarer videre hvordan all atferd og alle opplevelser har en indre logikk, en sammenheng og mening som er nært knyttet til hvordan det enkelte menneske har det og hvordan det lever sitt liv. For mennesker med psykiske lidelser vil jakten på denne logikken ofte ende i følelser som skam og skyld over egne handlinger. Dette igjen vil føre til at den psykiske lidelsen vil sette enda dypere rot, og menneskene vil ende opp i en ond nedovergående spiral.

4.2.1 Barn som har opplevd omsorgssvikt

Det finnes lite som er forbundet med flere negative assosiasjoner enn omsorgssvikt. Barn som har levd under slike forhold i lengre tid har fått kjent på mange av konsekvensene dette medfører. Konsekvensene kan være alt fra kroppslige, psykiske eller sosiale, og varierer fra barn til barn (Grøholt et al., 2015, s. 279). Konsekvensene av dette kan, på lik linje som all utvikling i barndommen, prege barna langt inn i voksenlivet. Hos barn som er utsatt for misbruk er konsekvensene en tydelig forhøyet risiko for ulike typer psykiske lidelser. Blant andre konsekvenser finner vi tilknytningsforstyrrelse som gir barna problemer i samspill med andre, da de sliter med å forstå sosiale situasjoner og lese andres følelser (Grøholt et al., 2015, s. 281). Vi finner også følelsesmessige vansker, atferdsvansker og spesielt for tenåringer er også sosiale vansker. Barn som ikke har fått den omsorgen de trenger under oppveksten har en tendens til å være mer usikker, har dårligere selvbilde og underpresterer ofte i situasjoner hvor de i virkeligheten har gode evner til å gjennomføre på et høyt nivå. Barn og ungdom som flytter i fosterhjem kommer i mange tilfeller fra hjem der de har blitt utsatt for omsorgssvikt. For å forstå bedre hva dette kan bety for deres videre utvikling velger jeg derfor å inkludere kunnskap om omsorgssvikt i denne delen av oppgaven.

Mange barn som bor i fosterhjem kommer fra familier der de ikke har hatt det godt. En stor andel av disse barna har opplevd grovt omsorgssvikt eller mishandling på grunn av foreldrenes sviktende omsorgsevner. Dette viser seg både i deres fysiske og psykiske helse, som er dårligere enn hos andre barn (Grøholt et al., 2015, s. 314). De minste barna kan ha forsinket utvikling av kognisjon, som omhandler blant annet tanker, oppfatning, hukommelse og erkjennelse, og de kan ha et forstyrret tilknytningsmønster som gjør det vanskelig for dem å knytte seg til andre mennesker. Hos de eldre barna er det spesielt på skolen vanskene er mest tydelig, og de kan lett havne i konflikt med både venner og lærere. I tillegg er større barn plaget av psykiske problemer og kan være lette mobbeoffer. Hos barn som har levd under ekstremt dårlige kår finner man emosjonelle forstyrrelser eller utviklingsavvik hos 80 % av dem (Grøholt et al., 2015, s. 314).

En stor landsomfattende studie utført av Havik i 2007 viser til tall der fosterforeldre ble bedt om å fortelle om hvor store problemer fosterbarna deres hadde (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 262). Denne studien viste at 41 % av barna hadde store og 43 % meget store følelsesmessige problemer, noe som også har blitt bekreftet i nyere studier av Backe-Hansen i 2013. En annen studie fra Norge av akutt plasserte barn i alderen 6 til 12 år forteller oss at 70

% av dem hadde symptomer på mentale helseproblemer. Denne undersøkelsen ble utført i 2009 og viser at de barna som hadde flest problemer, var plassert på grunn av dårlige forhold til foreldre eller fordi de var blitt mishandlet eller vanskjøttet (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 262). Forskning utført av Kristoffersen i 2005 viser at plasserte barn har flere helseplager enn jevnaldrende, og at barn som kommer i kontakt med barnevernet i ung alder er en sårbar gruppe med mye sykdom og tidlig død (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 263).

Årsakene til at disse barna viser så høye tall for psykiske lidelser kan ligge på flere områder. Blant annet kan for sen hjelp være en årsak til at problemene har vokst seg så veldig store, det er svært viktig at barn får rett hjelp til rett tid. Når dette ikke skjer vil problemene fortsette å vokse. Det kan også tenkes at disse barna har behov for hjelp på flere ulike områder, noe som krever god koordinering og et godt samarbeid fra ulike instanser i barnets kommune (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 263). Lykkes vi med dette vil flere barn kunne få den hjelpen de trenger når de trenger den.

Likevel kan Grøholt og hennes medforfattere (2015, s. 315) fortelle om hvordan de fleste fosterbarn, mellom 60 og 70 %, viser en normal utvikling, både i barndom og i voksen alder. Dette viser seg hos de små barna ved at de utvikler et sunnere tilknytningsmønster raskt etter flytting til fosterhjem. Det ser ut til at det dermed er gyldighet i psykolog Toril Haviks ord; de fleste fosterbarn er motstandsdyktige barn (referert i Grøholt et al., 2015, s. 315).

5.0 Diskusjon

Vi har nå sett hva forskning kan fortelle oss om søsken i fosterhjem, hvordan deres psykiske helse blir påvirket og hvilken betydning søskenrelasjonen kan ha. Vi har også utforsket relevant teori som skal hjelpe oss å bedre forstå funnene. Men hva betyr disse funnen egentlig? Det er det jeg skal utforske i dette kapittelet. Med bakgrunn i den presenterte forskningen og teorien vil jeg nå drøfte problemstillingen min. Som vi kan huske hadde jeg definert den på denne måten: *Hva betyr søsken for barn i fosterhjem, og hvordan påvirker disse søskenrelasjonene barnas psykiske helse?* Det vil være naturlig å dele problemstillingen i to og drøfte de to spørsmålene hver for seg til å begynne med. Først vil jeg drøfte hva søsken betyr på både godt og vondt for barn i fosterhjem. Det blir da aktuelt å utforske betydningen både for barn som er i en søskenplassering og for barn som bor uten søsken.

Videre vil jeg se på hva søsken kan bety for barns psykiske helse. Tilslutt vil jeg utforske hvilke betydninger dette kan få for praksisfeltet.

5.1 Hva betyr søsken for barn?

Søsken er som tidligere nevnt en av de lengste relasjonene vi har i livet, og barn kan nyte godt av et sterkt og godt søskenforhold (SOS-barnebyer, 2016, s. 4). Men hva betyr det egentlig for barn å ha søsken? Og hva betyr søsken for de barna som ikke lenger bor sammen? Wojciak (2016, s. 1286-1288) kan fortelle oss om hva søsken i USA betyr for hverandre. Barna hun har vært i kontakt med forteller om hvor vanskelig søskenforholdet kan være når man ikke bor i samme fosterhjem. Noen av dem forteller også at forholdet lider på grunn av separasjonen og at det derfor er lettere å skyve søsken unna for å unngå å bli såret. Jeg vil tørre å anta at dette også kan gjelde for søsken her i Norge. Vi vet fra tidligere i denne oppgaven at søsken i det norske barnevernet blir splittet i seks av ti tilfeller når barn skal flytte i fosterhjem (SOS-barnebyer, 2016, s. 8). Dette betyr at mange søsken ikke er en del av hverandres hverdag, og forholdet vil kunne lide under mangel på regelmessig kontakt. Søskenforholdets potensiale som beskyttende faktor for barn som har levd under omsorgssvikt er avhengig av at søsknene er sammen. Når dette ikke er tilfelle vil det beskyttende potensiale forsvinne og barna vil miste sin kanskje eneste kilde til trygghet (Wojciak, 2016, s. 1288).

Vi lærte i teoridelen om tilknytning og søsken at søsken kan støtte seg til hverandre i situasjoner der foreldre av ulike årsaker ikke kan gi barna god nok omsorg (Holm, 2017). Denne støtten dem imellom kan veie opp for konsekvensene av en potensiell omsorgssvikt. Konsekvensene av omsorgssvikt er mange og varierer fra barn til barn (Grøholt et al., 2015, s. 279). Hvis søsken kan motvirke noen av disse konsekvensene vil dette være av stor betydning for barna. Som Wojciak (2016, s. 1286) viser i sine resultat er søsken i fosterhjem opptatt av båndet mellom seg om sine søsken, og søskens pålitelighet trekkes også frem som en av de viktigste aspektene ved søskenrelasjonen. For mange av disse barna vil søsken være deres eneste kilde til kjærlighet, fordi foreldrene aldri har gitt dem tilstrekkelig omsorg. Båndet mellom søsken med en slik historie kan dermed være sterkt fordi de var der for hverandre når ingen andre var det. Å rive opp i dette båndet vil ha store konsekvenser. Det kan for eksempel tenkes at barna som blir skilt fra sin eneste kilde til håp og kjærlighet, vil gi opp dette aspektet i livet. De vil miste de eneste de er glad i, og hverdagen vil virke mørk og

trist. For disse barna kan tanken på å aldri vite når man vil se sine søsken igjen, fortvilelsen over å ha mistet dette nære båndet, føre til konsekvenser som vil henge med dem i mange år fremover.

Det aller viktigste vi kan lære om søskenrelasjonen er at for de aller fleste barn er søsken en kilde til trygghet, kjærlighet og stabilitet (Mota et al., 2017, s. 261). Søsken er de vi ofte snur oss til for råd, men kan like gjerne være skrekkeksempelen vi trenger for å forstå hvordan vi ikke skal oppføre oss (TEDx Talks, 2011). Å ha noen i livet som har opplevd det samme som deg, og som forstår hvor du kommer fra og hvorfor du føler alt det du føler er uvurderlig. Selv om venner, ektefeller og egne barn tar opp større plass i livene våre når vi blir voksne, vil søsken alltid ha en spesiell plass i hjertene våre fordi de kjente oss den gang da. Den gang da alt vi kjente til var fortvilelse og håpløshet. Den gang da de eneste vi hadde å støtte oss til var dem.

5.2 Søskenforholdets påvirkning på psykisk helse

Ungdom som vokser opp sammen med sine søsken i det man kan kalle tradisjonelle familier viser en lavere sannsynlighet for å utvikle psykiske lidelser enn ungdom på institusjon (Mota et al., 2017, s. 266). Det er ikke usannsynlig at dette også gjelder for de barna og ungdommene som bor i fosterhjem. Denne økte risikoen for utvikling av psykiske lidelser blant ungdom som ikke bor med familien sin kan skyldes en hel del ulike faktorer. Disse ungdommene vil mest sannsynlig ha en bakgrunn fra hjem der de ikke har hatt det bra. De kan ha vært utsatt for psykisk eller fysisk vold, omsorgssvikt eller vært vitne til mishandling av noen de er glad i. I de aller fleste tilfeller er det foreldrenes oppførsel og omsorgsevne som avgjør om barn skal flyttes vekk fra hjemmet sitt. Men hvilken rolle spiller søsken i alt dette? Beskytter de hverandre mot utviklingen av psykiske lidelser eller er de enda en kilde til økt bekymring og uro? Dette skal vi utforske nærmere nå.

Som allerede nevnt i teoridelen blir menneskers utvikling påvirket av mange ulike faktorer, og utviklingsmessig er de første leveårene de aller viktigste. Når vi er barn blir grunnlaget for selvutvikling og selvoppfatning lagt, noe som har stor innvirkning på vår psykiske helse (Håkonsen, 2014, s. 39). Barn som har opplevd traumatiske hendelser, og som ikke har fått kjærlighet og omsorg i sine første leveår har en forhøyet risiko for å utvikle en negativ selvoppfatning. Denne selvoppfatningen inneholder summen av barnets tidligere opplevelser

og følelser av blant annet håp og nederlag (Håkonsen, 2014, s. 52). Et barn som har kjent på nederlag hele sitt liv vil være i faresonen for å utvikle depresjon eller andre psykiske lidelser. Som barn er vi nemlig helt avhengig av at våre betydningsfulle andre responderer og tilpasser seg våre behov. Når dette ikke er tilfelle, når foreldrene våre ikke makter å gi oss den omsorgen vi trenger kan dette få dramatiske følger.

Heldigvis viser forskningen til Wojciak, Mcwey og Helfrich (2013, s. 1074) at barn som har blitt utsatt for traumatiske hendelser kan bli beskyttet av forholdet til sine søsken og dermed unngå å utvikle internaliserte symptomer. Vi har allerede etablert en forståelse av internaliserte symptomer som psykiske lidelser som blir en del av vårt indre (Håkonsen, 2014, s. 71). Traumer hadde ingen direkte effekt på utviklingen av internaliserte symptomer hos de 152 amerikanske barna forskerne var i kontakt med. Dette er veldig gode nyheter, både for barna, for dem som jobber med barn og for dem som skal ta vare på barn som har hatt det vondt tidligere i livet. Forskningen bekrefter altså det jeg i denne oppgaven har vært opptatt av. Nemlig om det unike forholdet mellom søsken har muligheten til å beskytte barn i vanskelige livssituasjoner fra å utvikle psykiske lidelser.

Søsken er ikke bare en ressurs for barna når de bor i fosterhjemmet, relasjonen kan også være en viktig kilde til støtte for ungdom og voksne når de flytter for seg selv og blir eldre (Wojciak, et al., 2013, s. 1075). Hvis ikke denne relasjonen blir tatt vare på når barna er små, vil de i voksen alder gå glipp av potensialet søsken har som støttespillere og muligens deres eneste kilde til biologisk familie. Som allerede nevnt er det kanskje andre enn søsken som tar opp de største delene av livet vårt når vi blir eldre. Men for dem som ikke har andre rundt seg, vil søsken være en uvurderlig beskyttelsesfaktor mot problemer som ofte finner mennesker som har vokst fra muligheten til å bo i fosterhjem. Disse problemene kan være alt fra psykiske lidelser til hjemløshet (Wojciak, et al., 2013, s. 1075). Søsken er altså ikke bare en ressurs for barn, de kan være like viktig for voksne.

På den andre siden kan det finnes søskenforhold som ikke er en ressurs for barna, men som istedenfor fungerer som en kilde til psykiske lidelser. Dette kan stamme fra flere ulike forhold ved søskenrelasjonen. Bunkholdt og Kvaran (2015, s. 300) nevner flere risikofaktorer ved samlet plassering av søsken i fosterhjem. De trekker frem blant annet muligheten av at ett av søsknene kan være så lojal mot foreldrene at han eller hun fungerer som en representant for dem. Representanten kan kreve lojalitet mot seg selv og med dette mot foreldrene. På denne måten vil de andre barna ha problemer med å knytte seg til fosterforeldrene og motta

den omsorgen de prøver å gi (Bunkholdt & Kvaran, 2015, s. 300). For barna kan dette føre til en sterk indre konflikt som ikke gagnar deres utvikling. I verste fall kan dette føre til utagerende oppførsel eller internaliserte symptomer. Søsken som har en slik relasjon seg imellom vil ikke ha det godt i samme fosterhjem.

Et annet relevant punkt som taler mot søskenplassering finner vi når relasjonen mellom søsknene er dårlig (Bunkholdt, 2017, s. 114). Søsken kan være denne viktige støttespilleren som vi har snakket om, men det er ikke slik for alle. I noen tilfeller kan søsken være en kilde til mistillit og negative følelser. Noen søsken misliker hverandre så sterkt at de ikke har godt av å være i nærheten av hverandre. Når familien i tillegg bærer preg av et lavt omsorgsnivå vil kampen om foreldrenes oppmerksomhet og den lille omsorgen de makter å gi føre til en konkurransepreget søskenrelasjon (Bunkholdt, 2017, s. 114). Søsken av denne typen vil ikke passe på hverandre når livet blir vanskelig, men heller sørge for sin egen lykke på bekostning av andre. Barn som lever under slike forhold og som har en relasjon til sine søsken som ikke fungerer, vil nyte godt av å flytte i fosterhjem helt for seg selv. Vi vet at psykisk helse henger sammen med bildet vi har av oss selv og historiene om våre liv (Håkonsen, 2014, s. 52). Med en historie som denne vil barnas psykiske helse lide. I dette tilfelle vil søsken påvirke barns psykiske helse negativt og en søskenplassering ville ikke vært gunstig for noen av dem.

Forskningen til Mota og hennes medforfattere (2017) tok sikte på å utforske søskenrelasjonens betydning for utviklingen av psykiske lidelser hos ungdom i tradisjonelle familier og ungdom på institusjon. Forskningen viser blant annet at ungdom på institusjon viser høyere forekomst av psykiske lidelser enn de andre ungdommene. Dette skyldes nok belastningene ungdommene på institusjon har vært under tidligere i livet. Disse ungdommene har muligens vært gjennom mye av det samme som barn og ungdom i fosterhjem har, og det vil derfor finnes relevans i denne forskningen også for fosterbarn. Kvaliteten på søskenforholdet har mye å si for utviklingen av psykiske lidelser, og søsken har potensiale til å beskytte hverandre mot denne utviklingen. Det Mota og de andre imidlertid understreker er viktigheten av konteksten rundt barna (Mota et al., 2017, s. 274). Vi kan ikke konkludere med at søsken kan beskytte hverandre fra å utvikle psykiske lidelser uten å undersøke andre forhold rundt barna. Konteksten barna lever i kan ha like stor betydning for deres psykiske helse som søsken. Dette understrekes når vi definerer psykisk helse som summen av alle våre opplevelser og erfaringer. Fordi dette innebærer både forhold i oss selv, og forhold i omgivelsene våre (Håkonsen, 2014, s. 276).

5.3 Konsekvenser for praksis

Betydningen av søsken for barns psykiske helse er nå blitt godt argumentert for. Likevel kan vi ikke konkludere med at søsken alltid vil være en beskyttelsesfaktor. Men det er en relasjon vi må utforske nøye før vi tar beslutninger som kan ramme relasjonens kvalitet.

Barnevernstjenesten må utrede søskenforholdets kvalitet før beslutninger om flytting tas. Hvilken betydning vil dette da få for praksisfeltet?

For det første er det viktig at alle som er i kontakt med barn har en forståelse av hva en søskenrelasjon er og hvilken betydning den kan ha for barna. Han eller hun som prøver å forstå denne komplekse relasjonen må være innforstått med at man her har å gjøre med et nett av ulike faktorer som påvirker hverandre. Et annet aspekt ved søskenrelasjonen som vi må være klar over er at oppfattelsen av den varierer fra barn til barn. Selv om vi snakker med et barn som oppfatter relasjonen som svært viktig, kan den være mindre gunstig for et eller flere av de andre barna. Det må derfor settes av tid til å snakke med alle barna, for å få en oversikt over relasjonens betydning. Når barn må flyttes fra sine foreldre, må man ikke glemme å snakke med barna om søsken (Forandringsfabrikken, 2013).

Flere (McCormick, 2010, s. 200) (Falch-Eriksen, 2017, s. 33-34) trekker frem én spesiell faktor som en av de viktigste grunnene til at det oppstår problemer når barnevernsansatte skal vurdere hva som er til det beste for søsken i fosterhjem, nemlig tilstrekkelig kunnskap om betydningen av søskenrelasjonen. Mange barnevernsansatte vet ikke hvordan de skal vurdere kvaliteten på søskenrelasjonen, og de har heller ikke tilgang på forskning som kan fortelle dem om fordelene ved å bevare søskenrelasjonene over lengre tid (McCormick, 2010, s. 200). Det er da lett å forstå hvorfor søsken er et vanskelig tema for mange å ta stilling til. Når det gjelder betydningen av forholdene i barns liv, er det foreldre-barn relasjonene som har opptatt størstedelen av oppmerksomheten, søskenrelasjonen har vært av interesse kun en sjelden gang i forskning. Det skal derimot ikke legges skjul på at foreldre-barn relasjonen er veldig viktig for barn, men vi må ikke glemme søskenrelasjonen av den grunn. Mange aspekter ved dette forholdet kan ha stor, om ikke like viktig, betydning for barnas utvikling (McCormick, 2010, s. 200). Å ha kunnskap om søsken og relasjonen dem imellom bør derfor ha høy prioritet hos barnevernet. Utredning av kvaliteten på relasjonen og de felles historiene mellom søsknene må etter min mening blir en del av malen barnevernet følger ved omsorgsovertakelse.

6.0 Avslutning

Denne oppgaven har sett nærmere på søskenforholdets betydning for barn i fosterhjem. I tillegg har jeg undersøkt forholdets betydning på barns psykiske helse. Som vi kan huske jobbet jeg ut i fra problemstillingen: *Hva betyr søsken for barn i fosterhjem, og hvordan påvirker disse søskenrelasjonene barnas psykiske helse?* Søsken kan ha stor betydning for barn, spesielt for dem som ikke bor sammen lenger. Båndet dem imellom kan være en kilde til trygghet og støtte. I tillegg kan søsken være de eneste barna har kjent kjærighet til – og fra – under oppveksten. Båndet dem imellom kan beskytte barna fra konsekvensene manglende foreldreomsorg kan føre med seg. For de aller fleste barn er søskenrelasjonen en kilde til trygghet, kjærighet og stabilitet. Vi må ikke av den grunn glemme at søskenrelasjonen kan være en kilde til utrygghet og mistillit for noen barn. For andre igjen kan søskenrelasjonen være vanskelig å håndtere fordi de er separert i fosterhjem og ikke vet når de vil ses igjen.

Søsken kan i forhold til psykisk helse både være en beskyttelsesfaktor og en risikofaktor. Avhengig av relasjonens kvalitet kan barn enten hente styrke fra sine søsken eller bli dratt ned i mørket. Et godt søskenforhold har blitt bevist beskyttende for ungdom i USA som har opplevd traumer. Hos dem fant man ingen signifikant sammenheng mellom utviklingen av internaliserte symptomer og traumer når søsken ble introdusert i analysen (Wojciak, et al., 2013, s. 1074). For søsken som ikke lenger bor sammen kan savnet av søsken forsterke vonde følelser og på den måten føre til en opprettholdelse av psykisk uhelse hos barna. Barn i fosterhjem blir på mange måter påvirket av søskenrelasjonene de er en del av, både på godt og vondt. Det er derfor viktig for alle oss som skal jobbe med barn som skal flytte i fosterhjem, å ha kunnskap om hva søsken kan bety for barn. Vi må sette av tid til å snakke med hvert enkelt barn om hva søsken betyr for dem og hvor mye kontakt de ønsker. I tillegg mener jeg det er på høy tid at forskningsfeltet får øynene opp for søskenrelasjonens betydning. Vi trenger mer norsk forskning som kan hjelpe oss å forstå dette komplekse forholdet barn er en del av.

7.0 Litteraturliste

- Amundsen, L. M. M. (2016) *Søskenplasseringer i barnevernet. En kvalitativ studie om hvordan barnevernansatte vurderer om søsken skal plasseres sammen i fosterhjem.* (Mastergradsavhandling). Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Andersen, A. J. W. (2016). *Psykisk helse.* Hentet fra https://sml.snl.no/psykisk_helse
- Backe-Hansen, E., Egelund, T. & Havik, T. (2010). *Barn og unge i fosterhjem- en kunnskapsstatus.* Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Hentet fra <https://www.bufdir.no/nn/Bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00001092>
- Barnekonvensjonen. (1989). FNs konvensjon for barns rettigheter av 20 november 1989.
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013). *Proposisjon til Stortinget (forslag til lovvedtak). Endringer i barnevernloven.* (Prop. 106 L 2012-2013). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-106-l-20122013/id720934/>
- Barnevernloven. (1992). Lov om barneverntjenester av 17. juli 1992 nr 100. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100?q=barnevern>
- Bunkholdt, V. (2017). *Fosterhjemsarbeid. Fra rekruttering til tilbakeføring.* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bunkholdt, V. & Kvaran, I. (2015). *Kunnskap og kompetanse i barnevernsarbeid.* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving for studenter.* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Falch-Eriksen, A. (2017). *Søsken og plassering i fosterhjem. Rapport om utfordringer, hindringer og tiltak ved søskenplassering i fosterhjem* (NOVA rapport 11/2017). Hentet fra <https://www.bufdir.no/bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00004250>
- Forandringsfabrikken. (2013). *Magasin: SøskenRåd.* Hentet fra <http://www.forandringsfabrikken.no/article/magasin-s%C3%B8skenr%C3%A5d>
- Grøholdt, B., Garløv, I., Weidle B. & Sommerschild, H. (2015). *Lærebok i barnepsykiatri.* Oslo: Universitetsforlaget.

- Gulbrandsen, L. M. (Red.). (2012). *Oppvekst og psykologisk utvikling. Innføring i psykologiske perspektiver*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holm, S. F. (2017, 3. november). *Tre ting du bør vite om søsken*. Hentet fra <https://psykologisk.no/2015/03/tre-ting-du-bor-vite-om-sosken/>
- Håkonsen, K. M. (2014). *Psykologi og psykiske lidelser*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Malt, U. (2016). *Psykopatologi*. Hentet fra <https://sml.snl.no/psykopatologi>.
- McCormick, A. (2010). Siblings in Foster Care: An Overview of Research, Policy and Practice. *Journal of Public Child Welfare*, 4(2). 198-218. Hentet fra <https://www-tandfonline-com.galanga.hvl.no/doi/citedby/10.1080/15548731003799662?scroll=top&needAccess=true>
- Moe, V., Slinning, K. & Hansen, M. B. (Red.). (2012). *Spe og småbarns psykiske helse*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Mota, C. P., Serra, L., Relva, I. & Fernandes, O. M. (2017). Do sibling relationships protect adolescents in residential care and traditional families from developing psychopathologies? *Journal of Family Studies*, 23(3). 260-277. Hentet fra <https://search-proquest-com.galanga.hvl.no/docview/1935197712?OpenUrlRefId=info:xri/sid:primo&accountid=15685>
- Pettersen, R. C. (2011). *Oppgaveskrivingens ABC. Veileder og førstehjelp for høgstudenter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SOS-barnebyer Norge. (2016). *SOS-barnebyers søskenbarometer 2016*. Hentet fra <https://www.sos-barnebyer.no/sosken-skilles-i-norske-fosterhjem>
- SOS-barnebyer Norge. (2018). *Pilotprosjekt for søsken i fosterhjem*. Hentet fra <https://www.sos-barnebyer.no/pilotprosjekt-for-sosken-i-fosterhjem>
- TEDx Talks. (2011, 16. desember). *The hidden power of siblings: Jeff Kluger at TEDxAsheville*. [Videoklipp]. Hentet fra https://www.youtube.com/watch?time_continue=1267&v=aFBIPO-P7LM

- Tjora, A. (2012), *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Winsvold, A., Valset, K., Clausen, S. E. & Kristofersen, L. (2012). *Stabile eller ustabile søskenplasseringer i barnevernet*. <https://www.sosbarnebyer.no/soskenplasseringer-i-barnevernet>
- Wojciak A. S. (2016). "It's complicated." Exploring the meaning of sibling relationships of youth in foster care. *Child and Family Social Work*, 22(3), 1283-1291. Hentet fra <https://onlinelibrary-wiley-com.galanga.hvl.no/doi/full/10.1111/cfs.12345>
- Wojciak A. S., Mcwey L. M. & Helfrich C. M. (2013). Sibling relationships and internalizing symptoms of youth in foster care. *Children and Youth Services Review*, 35 (7), 1071-1077. Hentet fra <https://www-sciencedirect-com.galanga.hvl.no/science/article/pii/S0190740913001448>